

Dijak Štefan Lapajne o oblačilnih navadah idrijskih deklet in idrijskem govoru (1873)

BRANKO MARUŠIČ

✉ branko.marusic@guest.arnes.si

Izveček: Časopisni članek (*Soča*, 6. 11. 1873) Štefana Lapajneteta poroča o čipki kot viru za ustvarjanje blagostanja idrijskih deklet. Obenem pa članek opozarja na objavo besedil v idrijskem govoru, ki bi ga bilo treba strokovno raziskati. Slednjega pisec ni storil, kar kaže tudi njegova objava zgolj nekaterih primerov govora.

Ključne besede: Idrija, čipke, idrijski govor, J. I. N. Baudouin de Courtenay.

Lo studente Štefan Lapajne e abbigliamento delle ragazze di Idria (Idria) e il dialetto d'Idria (1873)

Riassunto: Un articolo di Štefan Lapajna uscito sul giornale *Soča* il 6 novembre 1873 parla del pizzo come fonte di sostentamento delle ragazze di Idria (Idria). Inoltre, l'articolo richiama l'attenzione sulla pubblicazione di alcuni testi in dialetto d'Idria che dovrebbero essere oggetto di ulteriori ricerche. L'autore non le svolse, dato che pubblicò solo alcuni brani relativi al dialetto d'Idria.

Parole chiave: Idria, pizzo, dialetto d'Idria, J. I. N. Baudouin de Courtenay.

Šestega novembra leta 1873 je tednik *Soča*, glasilo istoimenskega goriškega »slovenskega političnega društva za obrambo narodnih pravic«, v svoji 45. številki objavil v podlistku članek z naslovom *Idrijska dekleta*. Podpisal ga je avtor, ki se je skrnil za inicialkama G. L. Suplent na goriški gimnaziji (med letoma 1871 in 1873) Fran Levec, ki je obenem tudi sourejal glasilo *Soča*, je v svojem izvodu tega lista (letniki 1872 in 1873)¹ zapisoval in dodajal podatke o avtorjih nepodpisanih člankov v *Soči* (1872, 1873) ali člankov, ki so bili v tem listu podpisani s psevdonimi ali

kako drugače. V »Levčevem« izvodu *Soče* sta začetnici L. G. razrešeni kot: osmošolec Štefan Lapajne iz Idrije. Ni znano, ali je ta mladi Idrijčan pred tem že objavljaj. Toda leta 1872 je po naročilu ljubljanskega Dramatičnega društva napisal veseloigro *Stric iz Amerike*; za to društvo je tudi prevedel dve nemški komediji. Njegove biografije tudi ne navajajo, da bi po objavi prvih anonimnih prispevkov z večjim literarnim, prevajalskim ali publicističnim pisanjem nadaljeval.

Lapajnetov članek o idrijskih dekletih ima pravzaprav dva vsebinska dela, ki se prepletata. Prvi je zajet v naslovu (idrijska dekleta), drugi del pa predstavlja idrijski govor, ki je izrečen iz ust deklet in ni nič »manj zanimiv«

¹ Hrani ju časopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

Štefan Lapajne (1855–1912) vir: dlib.si.

od prvega dela. Članek, objavljen na tem mestu, je dobesedno prepisan in popravljen/dopolnjen le tam, kjer so se primerile očitne tiskovne napake:

»Idrija je znana vsemu božjemu svetu. Razni stroji idrijskega rudnika so občudovanja vredni, in skozi mesto gredoči popotnik se ustavlja sè zadovoljnostjo pri njih. Ne le človeški stroji zanimajo turista, nego tudi božje stvari in to so idrijska dekleta. Uprašal se je gotovo sam sebe: ‚Od kod neki to, da idrijska dekleta tako lepo in snažno oblečena hodijo? Saj, kakor mi pravijo idrijski rudar pač komaj toliko zasluži, da svoj život s težavnostjo preredi‘. Zares trda se godi našemu rudarju; slabo plačo ima in po vrhu mu še tuji uradniki in drugi filistri še njegove stare pravice požirajo. De lakote[Za lakoto] bi moral umreti, ako bi ne znale ženske čipek klepljati [klekljati.]. In če se naša dekleta lepo in snažno oblačijo, je zbog njih pridnosti. A to nij moja svrha, nego le nekoliko besedij o njih govoru. ‚Nam je povštr glih tak perrajan [prirojen], kukr kajnu sedlu‘, mi je rekla enkrat neka ženska, ko sem razgovarjal z njo o znanih rečeh.

In res, ko deklica šole dovrši, jej pravijo mati: ‚Do zdej sva te z očitam redila jen pa oblačila, od zdej zanaprej pa le ahtaj, da se boš sama oblačila, mi te ne bama več, sma ti že dost dal.‘ Deklici, šolskih klopj se iznebiti, mrgolè zdaj druge skrbi po glavi. Ona ne misli više, kedaj se bode naučila nemške slovnice ali iz nemškega berila popis mačke in miši, nego misli vedno na to, kako bo hitela klepljati, da bode prej čipke prodala in si s tem denarom kaj kupila. Rano, uže še predno solčni žarki v sobo perkukajo, sedi mati sè svojimi hčerami okrog mize, ker premetajo ročno klinčke iz ene roke v drugo; zvečer pri mraku je najdeš pri istem delu. Od jutra do večera sede neprenehoma; po zimi še celó malo noči ukradejo sladkemu spanju. Zberò se namreč mnoge ženske, ter hodijo vse v eno hišo klepljat. Ne le, da s tem mnogo svečave prihranijo, ampak tukaj se tudi dobro zabavajo in zabavljajo. Po zimi je navadno ‚preja‘, katero prično in končajo slovesno. Priskrbé si vina in potic. Začne se živahno žlobudranje in mrmljanje starih; mej smehom in kihanjem se pregiblajo jezički, da je veselje. Tudi jaz sem se udeležil tacega večera. Ko noter vstopim kot nepovabljen gost, kazal se mi je čuden prizor. Dobre so volje bile uže. Nekatero so skrivale potice, druge vino pod klop. Tretja pa pogumno ponudi mi potico dejaje ‚trinken sie sich‘, nalije mi vina ‚schneiden si sich‘. Obče veselosti nij bilo ne konca ne kraja.

Novi prazniki se bližajo in nova obleka mora biti. Če gre v cerkev o velicij praznikih – in to mora biti – ima vselej kaj novega na sebi. ‚Zdaj baje velikanačni praznič, murma kaj zaslajšt, da ma nave, da nabama mižnarje na stran pelale.‘ Vse tiste dni imata čevljar in šivilja dovolj opraviti. In kako se pogledavajo v cerkvi ko pride, lepo deklet in vsa nalispana v cerkev! Marsikatera si misli ‚čak kader bm spice spit predala, si čem tudi jest pa tako napravv‘. Tudi mej tednom se zberò ter obdelujejo in obrekujejo človeka, da b ga pes ne povohal. ‚Oh kako so nus, nus zdej, tista Katrca, k se zanaša na ubozga kajžarja, ksi ži rekla, ja riskej, pa nkar k ni neč!‘ Druga pravi: ‚Oh, pa v nidile je bla v parazulu, sm je jest vidla. Tretja: ‚Oh, al v parazulu je bla, ovbe[ojoj!] nu bejš

Idrijska dekleta pri klekljanju, začetek 20. stoletja (fototeka Mestnega muzeja Idrija, foto: M. Papež).

bejš, saj ni skor za vrit [verjeti] tu.' ,Ja nu kukr češ, saj sm je jest tudi vidla' ,Mar naj bsi kuharska cunjne obejsla na glava, bse ji blu bel prglihalu; vim, da se i ni neč prglihalu v parazulu.' ,Oh, tulk kukr krav sedlu,' pravi zopet druga. ,In saj nij neč cvart ksihta [ljubkega obraza], kaj je taka, kakr kejšen galdeš [?].'

Hvalevredno je to, da idrijska dekleta so vedno v drugi obleki. Hvalevredno je ne za to, ker lišp mnogo stane in veliko denarja potrebuje, ampak za to, ker kaže koliko si upajo naša dekleta sè svojo pridnostjo prislužiti. In čednost je lepa stvar. Vsako nedeljo in vsak praznik se drugačno oblačijo. Najlepšo priložnost ima opazovala ob nedeljah in ob času dijaške maše, kajti tistikrat se prikažò najlepše in najokusnejše opravljena dekleta v cerkvi. Se vè, da imajo hudobni ljudje svoje vzroke ter pravijo, da si šolarčki bodoči gospodje, in ti si uže mladih nog bodočo gospò, izberò. In da si v časih tudi ti mladi ljudje uže namežikavajo, tudi nij nič neverjetnega. Iz cerkve gredoče vidijo pa lepe fante, ki se postavijo pred cerkev, kateri tudi marsikatero glasno opombico mej memo hodeči ženski spol vržejo. Kakor povsod se pogovarjajo po tudi takoj po službi božji dekleta največ o lepih fantih in pa o obleki, katero je to ali uno dekle v cerkvi na sebi imelo. ,As vidla, kakšna je bla pa dans tista a-a anegava absihtova [onegava nadzornikova], viš nina sestra se je ad vseh adlačila v cirkvi, vsa je bla v panklčkih

[trakcih] in je imila urlonasta [damast?] jupca s prklidram [?] na hrbt.'

Vedel bi še mnogo in mnogo tacih rečij navesti, ki bi kazalo, kake zanimiva so idrijska dekleta, in kako nič manj ni zanimivo idrijsko narèčje. Jezikoslovci bi morali tudi to preiskovati in našli bi, da nij brez posebnostij. To se mora reči, da je idrijska govornica velika mešanica nemških elementov. In to je tudi naravno, ker imamo v Idriji toliko tujih uradnikov, kakor primermo nikder drugod. Narodno, brezpolitično društvo, ki bi ni imelo posebno nalogo, društvo ki bi posebno kultiviralo slovensko lepoznanstvo, bi bilo tukaj na svojem mestu.«

V Idriji, 30. septembra 1873.

Štefan Lapajne je bil rojen 24. decembra 1855 v Idriji, v družini Štefana Lapajneteta in Pepe Juliani. Lapajnetovi, ki so izvirali z Vojškarske planote, so bili znana idrijska družina, ki je zapustila pomembne sledi v družbenem življenju kraja. Štefanov oče, in prav tako Štefan, je bil dvakrat izvoljen za župana mesta Idrija. Ukvarjal se je s trgovino, tudi s trgovino s čipkami (špicami). V dveh zakonih se mu je rodilo pet otrok. Štefan (1855–1912), ki je obiskoval gimnazijo v Ljubljani, je bil iz prvega zakona. Njegov polbrat Dragotin je tudi posegel v politiko in bil kar trikrat

izvoljen za župana Idrije. Med njegovim delovanjem je bila v Idriji ustanovljena mestna realka s slovenskim učnim jezikom (1901). Štefanov bratranec Franc (Franz) Lapajne je v Idriji od leta 1875 vodil trgovino s čipkami. Njegovi potomci od leta 1893, po več desetletjih premora, v Idriji nadaljujejo s podedovano dejavnostjo.²

Štefan Lapajne (1855) je nadaljeval šolanje v Gorici, kjer je dokončal sedmi in osmi razred gimnazije ter maturo (1874). Tu sta ga slovenski jezik učila in uvajala v slovensko pisanje že omenjeni suplent, Ljubljčan (Ježica) Fran Levec, in nekdanji suplent, goriški dijak Štefan Širok, rojak iz Ravnice pri Grgarju. Oba sta bila sodelavca časnika *Soča* in sta morda vplivala na Lapajneto, da se je oglašil v javnosti s svojim člankom o idrijskih dekletih in idrijskem govoru/dialektu, pa tudi še nato, ko se je podpisal z L. G. pod dnevno vestjo, ki je poročala o občnem zboru goriške kmetijske družbe (*Soča*, 30. 7. 1874, št. 31). Toda Lapajne je tedaj lahko sprejemal podobne vplive tudi od svojih sošolcev. Med njimi so bili Franc/Frančišek Sedej iz Cerknega, kasnejši goriški nadškof, šolnik in pevmški rojak Anton Primožič in Anton Mikuluš, prav tako iz Pevme. Vsi trije so bili tesni sodelavci ruskega jezikoslovca poljskega rodu Jana Ignacyja Niecisława Baudouina de Courtenaya, ki je od aprila leta 1872 po slovenskih deželah, zlasti zahodnih, opravljal jezikovne raziskave v okviru raziskave južnoslovanskih narečij. Gorica pa je bila izhodišče, s katerega je tedaj opravljal svojo nalogo. Pri tem so mu z informacijami pomagali domači poznavalci in pričevalci, med njimi tudi dijaki:

poleg treh že omenjenih še Mihael Vuga iz Solkana, Matej Lutman iz Štandreža in Miha Golob iz doline reke Bače, pa še učiteljica Katinika Stanič iz Kanala in skupina Cerkljanov (Janez Jereb, Ivan Eržen, Franc Mavrič). Iz uporabljenih virov ni mogoče ugotoviti, če je bil med sodelavce Baudouina de Courtenaya vključen tudi Štefan Lapajne. Gotovo pa je bil Lapajne z njegovim delom seznanjen, saj je ruski jezikoslovec kar sproti poročal o poteku svojega raziskovanja tudi v slovenskem osrednjem in lokalnem časopisju, pogosto krat kar polemično. Morda pa je prav to razlog, da se je Štefan Lapajne oglašil, zato se ustavimo najprej pri Baudouinu de Courtenayu.

Rusko-poljski jezikoslovec se je pri raziskavah izkazal z izredno marljivostjo in pokazal tudi veliko sposobnost organizatorja. Rezultate svojega raziskovalnega dela na področju jezikoslovja, ki ga je opravljal na slovenskem ozemlju, predvsem zahodnem, je strnil v besedilu, napisanem v slovenskem jeziku, ki je z naslovom *Nektere opazke ruskega profesorja* izhajalo v *Soči* od št. 51 (5. 12. 1872) do št. 29 (17. 7. 1873) in bilo nato ponatisnjeno v posebni brošuri leta 1873 v Gorici. Poročilo ni bilo izrazito strokovno jezikovno, saj je avtor vanj vpletal različne prigode, ki so se mu primerile in vtisnile v spomin pri terenskem delu, s čimer je »dokazoval nujnost druženja jezikoslovne teorije s praktičnim proučevanjem živih jezikov v vsej zvrstni raznolikosti« (Kenda Jež 2017: 189). Jezikoslovno vsebino je torej vseskozi dopolnjeval ne le z zanimanjem za jezikoslovne, pač pa tudi s posluhom za socialne razmere ter z živahnimi stiki s slovenskimi intelektualci in jezikoslovci. Posebno pozornost je posvečal ženskam.³ Zavzemal se je za njihovo enakopravnost in spoštljivost, ki bi jim jo morali

² Podatke o rodbini Lapajne, ki izvira iz zaselka Ogalce, mi je z naklonjenostjo po e-pošti (14. 9. 2022) posredoval gospod Peter Lapajne iz Idrije, pravnuk Petra Lapajneto (1846–1909), brata Štefana Lapajneto (1826–1890). Podatke o svojem prastarem očetu Štefanu Lapajnetu (1855–1912) pa mi je prav tako ljubezno posredoval gospod Igor Hlaviček iz Valburge (Smlednik), in sicer tudi po e-pošti (3. 10. 2022).

³ Malo pred izidom Lapajnetovega članka je Štefan Širok objavil v *Soči* daljši članek *Ženstvo pri Grkih in Rimljanih*.

izkazovati. Menil pa je, naj enakopravnost velja tudi v odnosih med ljudmi in narodi. Zavzemal se je za svobodo tiska, za ločitev cerkve od države, bil je proti antisemitizmu in smrtni kazni.

Vsa ta miselnost se je v njem snovala in oblikovala tudi, ko je prišel med ljudi oziroma v kraje zahodne Slovenije, kjer se mu je ustvarjala in potrjevala tudi pri jezikovnih problemih. Opravljal je daljše in krajše obiske v okolici Gorice, v Brdih, na Krasu, nadaljeval v Vipavski dolini, na Tolminskem in Gorenjskem (bohinjski kot, Bled). V prvem obdobju svojih jezikoslovnih raziskav se je dotaknil tudi Nadiške in Terske doline ter Rezije.

V tem velikem delokrogu pa ni bilo mesta za Idrijo, ki je s svojim z nemščino močno okrepljenim vplivom najverjetneje izostala iz jezikoslovčevega zanimanja. Ta izostanek je spodbudil Lapajnetovo željo: »Jezikoslovci bi morali tudi to preiskovati in naši bi, da nij brez posebnostij!« Baudouina de Courtenaya pa je bolj zanimalo Cerčno z okolišem, kar je potrdil leta 1884 z objavo razprave *Der Dialekt von Cirkno (Kirchheim)*.

Tvegano bi bilo vzpostavljati vzporednico med pisanjem in dognanji Baudouina de Courtenaya z vsebino članka Štefana Lapajnete; izšel je sicer pet mesecev zatem, ko je bilo v Soči zaključeno objavljanje poročila *Nekaj opazk ruskega profesorja*. Nekoliko ju povezuje pravzaprav le Lapajnetov poziv za proučevanje idrijskega dialekta, mnogo manj pa kak izviren pogled na takrat še vedno velikega zanimanja vredno žensko vprašanje, ki ga je ruski profesor dobro in v bistvu poznal. Lapajne je ugotavljal, da socialni položaj deklet v Idriji ni dober, a vendar jim to stanje ne zmanjšuje želje, da se ne bi dobro in po modi oblačile ter da bi bile všečne tudi moškemu svetu. Lapajne se raziskave o idrijskih dekletih ni lotil sistematično in teoretično podkovan. Ugotovil pa je, kako so dekleta spoznale, da izpolnijo svoje zlasti

oblačilne želje, če posamezno ali v skupini s klekljanjem ustvarjajo čipke in jih nato prodajo, da dobijo denar za obleke. Klekljanje v skupini lahko postane družabni dogodek, ki mu je Lapajne prisostvoval, ko je dekleta zalotil pri hrupni zabavi z vinom in poticami.

S podatkom o prodaji čipk je Lapajne posegel v idrijsko stvarnost, ki je prav sredi sedemdesetih let 19. stoletja pričela ustvarjati novo obrtno oziroma gospodarsko usmeritev sicer rudarske Idrije in njenega širšega okoliša – ustvarjanje čipk in njihova prodaja. Pri tej preobrazbi je najbolj vidno vlogo odigrala rodbina Lapajne, zlasti Štefanov oče, ki je skupaj ženama Pepi in kasnejšo Karolino vodil v Idriji trgovino s čipkami, podobno tudi njegov nečak in Štefanov bratranec Franc (Franz) Lapajne.

Štefan Lapajne se je po končanem srednješolskem šolanju odločil za študij prava. Študiral je na Dunaju (1874–1878) in se nato najprej izpopolnjeval kot odvetniški pripravnik ter kot praktikant na sodiščih. Od leta 1881 do upokojitve (1907) je služboval v organih v okviru kranjske deželne uprave v nekaterih mestih na tedanjem Kranjskem (Ljubljana, Postojna, Litija, Logatec, Radovljica, Črnomelj). Leta 1903 je postal vodja okrajnega glavarstva v Postojni in bil prav tam okrajni glavar. Leta 1907 je v nemščini objavil daljši prispevek k zgodovini Postojnske jame. Bil je vzoren sodelavec strokovnega glasila *Slovenski pravnik* ter v reviji z razlago objavil več priročnih objav državnih in deželnih zakonov.

VIRI IN LITERATURA

Kenda-Jež, K. 2017: Baudouin de Courtenay. V: *Novi slovenski biografski leksikon*. B-Blaj 2, 189.

Soča od št. 51 (5. 12. 1872) do št. 29 (17. 7. 1873).